MIRIAM HLAVAČKOVÁ (BRATISLAVA)

Solus cum Deo solo. Rehoľa pavlínov v stredovekom Uhorsku

Słowa kluczowe: Paulini, klasztory, Królestwo Węgier, Maciej Korwin

Keywords: Pauline Fathers, Monasteries, The Kingdom of Hungary, Matthias Corvinus

Abstract: The purpose of this paper is to present the short history of the Order of Saint Paul the First Hermit which was following the spiritual lifestyle of the „first hermit”, Saint Paul of Thebes († 342). The paper starts with the description of a foundation of the order in the first half of the 13th century, when hermits started to live in hermitages in the Patach Mountains in the Diocese of Pécs and in the Pilis Mountains in the south-east of Esztergom, and in its major part it focuses on the later development of the Pauline monasteries in the territory of the medieval Hungarian Kingdom.

Keď uhorský kráľ Matej Korvín prosil pápeža Sixta IV. (15. 6. 1475), aby ustanovil pápežského legáta Marka Barba za ochrancu a zástancu pavlínov, zdôraznil pritom, akú mimoriadnu úctu prechováva voči „rádu bratov pustovníkov” a sv. Pavlovi pustovníkovi, ktorého ostatky spočívajú v Uhorskom kráľovstve¹. Rehoľa pavlínov, na ktorej kráľovi tak záležalo, a ktorú neustále podporoval, je pritom jedinou stredovekou rehoľou, ktorá vznikla priamo v Uhorsku a výnimočnú priazeň jej nevenoval len kráľ Matej, ale aj jeho predchodcovia a nástupcovia na uhorskom tróne.

Počiatky vzniku tejto rehole možno hľadať v prvej polovici 13. storočia, keď v patačských horách (diecéza Pécs) a v pilišských horách juhovýchodne od Ostrihomu žili vo svojich eremitóriách pustovníci, nasledujúci spiritualitu „prvého pustovní-

¹ V. Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi osztály 1458–1490*, Budapest 2008, s. 315, č. 222.

ka” sv. Pavla z Théb († 342)². Pod vedením pécskeho biskupa Bartolomeja, bývalého benediktínskeho mnícha z clunyjského opátstva, sa patačskí pustovníci zlúčili k spoločnému životu v malom kláštore pri Kostole sv. Jakuba (okolo 1225), dnes Jakobhegy na území Maďarska³. Za vlády Bela IV. (1235–1270) sa spojili aj pilišskí pustovníci a podrobili sa vedeniu ostrihomského kanonika Eusébia († 1270), ktorý sa po tatárskom plienení zriekol kanonikátu a všetkého majetku. So súhlasom ostrihomského arcibiskupa zhromaždil pustovníkov roztrúsených v jaskyniach, s ktorými vystaval okolo roku 1250 Kláštor sv. Kríža v blízkosti dnešnej obce Kesztlőc v lokalite Klastrompuszta. Podľa legend Eusébia k tomu primala vízia rozptýlených, po skalách blúdiacich plamienkov, ktoré po zlúčení vydali obrovský oheň.

Keďže po IV. Lateránskom koncile (1215) bolo zakázané zakladať nové rehoľné spoločenstvá bez súhlasu apoštolskej stolice, vybral sa Eusébius (1262) do Ríma k pápežovi Urbanovi VI., od ktorého sa zároveň snažil získať súhlas so zavedením regule sv. Augustína. Pápež augustiniánsku regulu neschválil, pretože novovznikajúca rehoľa nespĺňala všetky požadované kritériá, ale na príhovor Tomáša Akvinského sa priklonil ku kladnému vybaveniu Eusébiovej žiadosti. Vesprámskemu biskupovi Pavlovi nariadil, aby vykonal vizitáciu pustovní vo svojej diecéze. Ten skonštatoval, že majetkové pomery dosiaľ nedovoľujú, aby bol kláštorný život zavedený v plnom rozsahu, a tak ustanovil (1263), aby sa pustovníci naďalej zdržiavali vo svojich jednoduchých eremitóriách, ale pod právomocou biskupov⁴. Podobne organizované

² K vzniku pavlínskeho rádu a jeho vývoju G. Gyöngyösi, *Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitae*, ed. F. Hervay, Budapest 1988; A. Eggerer, *Fragmen panis corvi protoeremitici, seu Reliquiae annalium Eremiti-coenobiticorum Ord. S. Pauli primi eremitae*, Vienna 1663; E. Kisbán, *A magyar pálosrend története I.–II.*, Budapest 1938; B. Gyéressy, F. Hervay, *Documenta artis Paulinorum. I–III* (ďalej DAP I–III) Budapest 1975 – 1978; K. Elm, *Eremiten und Eremitenorden des 13. Jahrhunderts*, [in:] *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens* (Berliner Historische Studien 32), ed. K. Elm, Berlin 2000, s. 11–23; B. Fülöpp-Romhányi, *Die Pauliner im mittelalterlichen Ungarn*, [in:] *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens* (Berliner Historische Studien 32), ed. K. Elm, Berlin 2000, s. 143–156. S. Świdziński (ed.), *Beiträge zur Spiritualität des Paulinermönchtums*, Friedrichshafen 1999. Prehľadnú bibliografiu k dejinám pavlínov uverejnil G. Sarbak, *Ausgewählte Bibliographie zur Geschichte des Paulinerordens*, [in:] *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens* (Berliner Historische Studien 32), ed. K. Elm, Berlin 2000, s. 281–326.

³ Biskup Bartolomej, ovplyvnený reformnými ideálmi z Cluny, napísal pre spolubratov jednoduché pravidlá. J. Bak, *Die Heimat der frühen Pauliner. Ungarn zu Beginn des 14. Jahrhunderts*, [in:] *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens* (Berliner Historische Studien 32), ed. K. Elm, Berlin 2000, s. 135.

⁴ S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*, VI, Budae 1782, s. 381 n.

pustovnícke spoločnosti vznikli okolo roku 1297 aj v Jágerskej diecéze, ktorým zostavil pravidlá vtedajší biskup Andrej⁵.

Významným krokom pri formovaní sa rehole pavlínov bolo povolenie pápežského legáta Gentilisa z Montefiore, ktorým im umožnil riadiť sa regulou sv. Augustína (13. 12. 1308). Legát Gentilis, ktorý sa v tom čase zdržiaval v Uhorsku s cieľom podporiť pápežského kandidáta Karola Róberta z Anjou na uhorský trón, vyhovel požiadavke pavlínov aj druhýkrát, keď im povolil zostaviť vlastné konštitúcie (15. 1. 1309)⁶. Pavlíni sa tak stali rehoľnou spoločnosťou cenobitského charakteru (z gr. *koinos bios* – spoločný život) s oficiálnym názvom *Ordo Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae*. Patrón rehole, thébsky svätec Pavol, ktorý bol zosobnením pôvodného eremitského ideálu, zostal prítomný nielen v názve rehole, ale odkaz naň možno dešifrovať aj v pavlínskom erbe. V jeho strede je zobrazená palma, ktorej kmeň podopierajú z oboch strán dva levy, ktoré podľa legendy zahrabali svätcovo mŕtve telo na púšti. Na palme je havran s hostiou v zobáku, ktorú vraj každodenne prinášal sv. Pavlovi⁷.

V prospech novej rehole vydal pápež Ján XXII. bulu *Per sanctae contemplationis studium* (1328), ktorou pavlínom slávnostne potvrdil augustiniánsku regulu a umožnil kánonickým spôsobom voliť generálneho priora s riadiacou, vizitačnou i súdnou právomocou⁸. Voľby sa konali prostredníctvom najvyššieho rehoľného orgánu – generálnej kapituly, ktorá sa schádzala každoročne na svätodušné sviatky. Súčasne pavlíni obdržali aj privilégium oslobodenia od platenia desiatkov z vlastnoručne obrábaných pozemkov a viníc. Na žiadosť uhorského kráľa Ľudovíta Veľkého z kánonicko-právneho hľadiska ratifikoval pavlínsku rehoľu pápež Urban V. (1368) a jeho nasledovník Gregor XI. ju vyňal spod právomoci biskupov a podriadil priamo Svätej stolici⁹.

⁵ DAP I, s. VI. B. Degórski, *Powstanie Zakonu Paulinów w świetle „Paulina Eremus” O. Bartłomieja Bolesławskiego*, *Studia Claromontana* 3, Częstochowa Jasna Góra 1982, s. 278 – uvádza edíciu regúl biskupa Andreja z Jágru (1297).

⁶ Elm, *Eremiten*, s. 12.

⁷ R. Rudolf, *Atributy světců*. Praha 1998, s. 26.

⁸ K reguli a k novej verzii konštitúcií pavlínov z roku 1500 pozri S. Świdziński (ed.), *Constitutio ordinis Sancti Pauli primi eremite iuxta textum ante annum 1643 conscriptum, historia – textus – sententia*, Bonn 1970; S. Świdziński, *Die Augustinusregel im Pauliner-Orden*, *Augustiana* 18, 1968, s. 29–38.

⁹ S. Pisk, *Mittelalterliche Paulinerklöster im Gebiet des heutigen Kroatien (mittelalterliches Slawonien) und der Slowakei*, [in:] *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)*, Bratislava–Zagreb 2013, s. 429.

Centrom rehole a sídlom generálneho priora sa stal kláštor s Chrámom sv. Vavrince v Budíne (monasterium principale). Voľba miesta súčasne odzrkadľuje novú politickú situáciu, keďže v druhej polovici 13. storočia sa kráľovský dvor presídlil z Ostrihomu do Budína. Treba však pripomenúť, že pavlíni aj v tomto prípade zachovali tradíciu usadzovať sa ďalej od väčších miest a ciest, najmä v lesnatých územiach – samotný Kláštor sv. Vavrince sa nachádzal v lese neďaleko Budína. Pavlínska rehoľa sa postupne rozšírila tiež na územie dnešného Chorvátska, Istrie, Slovinska, Dalmácie, Poľska, Ukrajiny, Rakúska, Rumunska, Nemecka, Talianska, Švajčiarska a i.¹⁰ Znáмым medzinárodným sídlom sa stala chorvátska Lepoglava, kde je v krypte pavlínskeho chrámu pochovaných viac predstaviteľov významných uhorských i českých rodov (medzi donátormi kláštora sa spomínajú Zrínski, Draškovičovci alebo Erdödyovci)¹¹ Aby mohli pavlíni zvládnuť postupný rozmach rehole, bolo potrebné, aby vzdialené provincie riadili provinciáli (do roku 1701 bola spoločná uhorsko-chorvátska provincia). Pri pápežskom dvore zastupoval rehoľu generálny prokurator, sídlia v rímskom konvente. Pavlíni tu spravovali od začiatku 15. storočia malú farnosť Kostola sv. Salvátora v Onde a v roku 1454 im pápež Mikuláš V. zveril správu Kostola S. Stefano Rotondo na Monte Celio (do roku 1579). Aj kráľom Štefanom I. založený uhorský dom pre pútnikov vedľa baziliky sv. Petra viedli pavlíni¹². Ich majetok v Ríme sa zväčšoval vďaka priaznivej mienke, ktorá sa o nich šírila a vďaka dobrodincom, najmä španielskemu kardinálovi Juanovi Carvajalovi, kanonikovi u sv. Petra Bernardinovi Capellimu i pápežskému penitenciárovi, sedmohradskému archidiakonovi Jánovi Lászaimu. Pavlínsky konvent mal v meste dvadsať nájomných domov, a tak pavlíni potrebovali usilovných prokurátorov a priaznivo naklonených kuriálnych správco, aby si tento majetok udržali¹³. Ich hospodárska situácia sa výrazne odlišovala od situácie, ktorú mali kláštory v menej hospodársky vyvinutých oblastiach.

Počtom svojich kláštorov zastávali pavlíni v Uhorsku tretie miesto po benedikťinoch a františkánoch, pričom sieť ich filiálok nepokrývala celú krajinu, ale len nie-

¹⁰ Elm, *Eremiten*, s. 12.

¹¹ J. Pejška, *Řád Pavlínů Poustevníků a jeho činnost mezi Slovany*, Časopis katolického duchovenstva 50, č. 2–3, s. 136.

¹² L. Weinrich, *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)*, Berlin 1998, s. 192; L. Weinrich, *Hungarici Monasterii ordinis sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma instrumenta et priorum registra*, Roma–Budapest 1999.

¹³ Weinrich, *Das ungarische*, s. 195.

ktoré regióny¹⁴. V pavlínskych kláštoroch žilo obvykle 12, 18 alebo 24 rehoľníkov, ale existovali aj malé kláštory na spôsob pustovní, kde žili len štyria až šiesti pavlíni¹⁵. Na čele jednotlivých kláštorov stál prior, menovaný generálnym predstaveným. Priorovi s vedením spolubratov a správou zvereného majetku pomáhal podprior. Pavlíni sa delili na kňazov (*clerici monachi*) a na laických bratov (*fratres laici*). Veková hranica pri vstupe do rádu bola pätnásť rokov, čo znamenalo, že kandidát predtým absolvoval farskú či rehoľnú školu. Klerici mali okrem siedmich slobodných umení získať dobré znalosti latinčiny, „aby svojmu rádu nerobili hanbu, keď sa stretnú s kniežatami alebo dokonca vysokými cirkevnými prelátmi“¹⁶. Výchove novicov, vedených novicmajstrom, sa venovala mimoriadna pozornosť – čakateľ získal rehoľné rúcho až po viacerých skúškach. Štatúty väčšiny cirkevných rehoľí predpisovali pre členov komunity povinný spôsob odievania, pričom odev mal zodpovedať mníšskym ideálom chudoby a pokory. Rehoľným rúchom pavlínov bol biely habit s cingulom, škapuliarom (pruh látky s otvorom pre hlavu, splývajúci vpredu i vzadu, po stranách niekedy spojený páskami) a kapucňou. Pavlíni vďaka nemu vošli do povedomia ľudí ako „bieli mníši“. Len na cestách mohli nosiť čierny plášť a široký biely klobúk. Stanovy tiež predpisovali tonzúru na dominikánsky spôsob¹⁷.

Na rozdiel od iných rehoľí pavlíni spočiatku neprikladali veľký význam intelektuálnym štúdiám alebo práci kopistov a iluminátorov v skriptóriách. Sústredili sa najmä na kultivačné a poľnohospodárske práce, starostlivosť o rybníky, mlyny, vinohrady, včelíny a ovocné sady. Okrem riečneho rybolovu využívali vlastné vybudované rybníky, ktoré sa obvykle nachádzali vedľa budov kláštora, pričom slúžili ako zásobáreň vody a k obžive komunity najmä v pôstnom období. Spôsob života pavlínov sa riadil presným časovým harmonogramom, rámcovaným zvukom zvonov, ktoré signalizovali striedanie modlitieb s prácou a odpočinkom. Pôvodne sa ich deň začínal už okolo druhej hodiny nočnými vigíliami, ktoré nahradilo matutinum pred svitaním a ranné chvály. Okolo 6. hodiny nasledovala prima, po nej mariánske hodinky, pred 9. hodinou tertia, napoludnie sexta, po obede nona, hodinu pred

¹⁴ B. Fülöpp-Romhányi, *Die Pauliner*, s. 156.

¹⁵ Tamže, s. 154.

¹⁶ G. Sarbak, *Das Buch- und Bibliothekswesen der Pauliner im Mittelalter*, [in:] *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens (Berliner Historische Studien 32 = Ordensstudien XIV)*, ed. K. Elm, Berlin 2000, s. 49 n.: *Pueri in nostrum ordinem non suscipiantur, nisi ad minus discretionis tempus, videlicet quintumdecimum annum attigerint*.

¹⁷ G. Sarbak, *Bemerkungen zur mittelalterlichen Ordenstracht der Pauliner*, [in:] *Beiträge zur Spiritualität des Paulinermönchtums*, ed. S. Świdziński, Friedrichshafen 1999, s. 80–81.

západom slnka večery a po večeri kompletórium. V zachovávaní pôstov patrili pavlíni k prísnyim askétom. V adventnom a pôstnom období jedli iba raz denne (s výnimkou nedelí, keď mali povolenú stravu dvakrát denne), na Veľký piatok, vigílie mariánskych sviatkov a v predvečer sviatku Pamiatky zosnulých stanovila regula stráviť deň o chlebe a vode¹⁸. V stanovách sa môžeme dočítať aj o dennom rozjímaní, o každoročných duchovných cvičeniach trvajúcich desať dní, o zvláštnom dni v roku ustanovenom na pokánie za spáchané hriechy a priestupky. Aj medzi pavlínmi sa našlo niekoľko rehoľníkov nehodných svojho povolania. Vyplýva to z riadkov splnomocnenia pápeža Bonifáca IX. pre ostrihomského arcibiskupa (1393), ktorý mal zakročiť proti tým členom rehole, ktorí pod rôznymi zámienkami opustia kláštor a potulujú sa, zdržujú na dvoroch magnátov, alebo prestúpia do rádu menej prísnej observancie. Tento problém riešil o pár rokov neskôr pápež tým, že pavlínom dal povolenie na prestúpenie len k prísnemu rádu kartuziánov.

Organizačnou štruktúrou sa pavlíni podstatne neodlišovali od žobravých rehoľí, líšili sa však spiritualitou, ktorá korenila v ich eremitsko-anachoretských počiatkoch. Kontemplatívnosť rehole vyjadrovalo už samotné heslo *Solus cum Deo solo* a k zbožnej praxi rehoľníkov patrili meditácie pri ostatkoch svätých, odriekanie početných modliteb za zomrelých a intenzívna mariánska úcta – keďže pavlíni mali v správe mariánske pútnické miesta, stávali sa šíriteľmi mariánskeho kultu. V tomto duchu pripisovali veľký význam sviatku Navštívenia Panny Márie, ktorý oslavovali skôr, ako bol všeobecne uznaný a rozšírený v cirkvi (1389). To vysvetľuje, prečo už v 13. storočí existoval v Cladove (dnešné Rumunsko) pavlínsky Kláštor Navštívenia Panny Márie, ako aj roku 1387 kláštor v Sajóláde (dnešné Maďarsko)¹⁹. Generálny prior Gregor Gyöngyösi v jednom zo svojich diel porovnáva pavlínov s Mojžišom: „*rehoľníci majú vystúpiť na vrch (Ex 19, 20), kontemplovať Boha, potom sa vrátiť k čakajúcemu ľudu, s láskou ho napomínať a dávať dobrý príklad vlastným životom*”²⁰. Podľa historika S. Świdzińskiego sa spiritualita pavlínov v Poľsku a Uhorsku líšila – kým v Uhorsku žili rehoľníci viac kontemplatívnejšie, v Poľsku sa intenzívnejšie venovali pastoračnej činnosti a spravovali početné farnosti²¹.

¹⁸ Pejška, *Řád*, s. 128 n.

¹⁹ J. Török, *Die Paulinerliturgie in Ungarn*, [in:] *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens (Berliner Historische Studien 32)*, ed. K. Elm, Berlin, 2000, s. 126 n.

²⁰ S. Świdziński, *Beiträge*, s. 18.

²¹ Tamže, s. 17.

Medzi zakladateľmi a donátormi kláštorov nájdeme zástupcov rôznych stavov – od kráľa, magnátov, šľachty, cirkevných prelátov až po predstavenstvo mesta. Rozkvet rádu spadá do 14. storočia: kým počas 40-ročnej vlády Ľudovíta Veľkého (1342–1382) pribudlo v Uhorsku 22 pavlínskych kláštorov, v nasledujúcich vyše 70-tich rokoch (1382–1458) bolo založených 16 kláštorov²². Vo svojej kronike O Ľudovítovi Veľkom magister Ján uvádza: „Mnohí baróni, rytieri, šľachtici i podaktorí preláti horlivo obdarúvali spomínaný rád pustovníkov pozemkami, postavili preň kláštory a obdarovali ho majetkami na chválu Boha a slávu sv. Pavla“²³. Z podnetu a s finančnou podporou Ľudovíta Veľkého sa v roku 1352 pavlíni usadili v Nosztre (dnes Márianosztra, severozápadne od Visegrádu), ktoré sa stalo panovníkovým obľúbeným odpočinkovým miestom²⁴. Odtiaľ vyšiel impulz k založeniu prvého poľského kláštora – pre 16 pavlínov vyslaných z Nosztre dalo sliezske knieža Vladislav Opolský (bývalý uhorský palatín), vystavať kláštor na Jasnej Hore v Čenstochovej (Częstochowa) a pavlínom zveril obraz Matky Božej s dieťaťom Ježišom v náručí, privezený z haličského mestečka Belz (1382)²⁵. Ďalšie pavlínske kláštory založil Ľudovít Veľký v Remete (1363, Marmarošská župa)²⁶, v Gönci (1371), v rakúskom Mariazell a v Marianke neďaleko Bratislavy (1377), kde bolo v 16.–17. storočí prechodné sídlo generálneho priora rehole. Aj v Marianke kráľ podporil pútnickú tradíciu, ktorej vznik sa kladie do svätoštefanského obdobia. Podľa jednej z legend upozornil modliaceho sa slepého žobráka v Mariatálskom údolí hlas, ktorý mu oznámil, že ak si vodou z neďalekého potoka umyje oči, prinavráti sa mu zrak. Len čo si omyl oči, začal vidieť a z potoka vybral sošku Panny Márie s dieťaťom Ježišom v náručí, vytesanú z hruškového dreva²⁷. Legendy zo 17. storočia vravia, že soška pochádza údajne z 11. storočia, ale slohové prvky svedčia o tom, že vznikla neskôr – v 3. štvrtine 13. storočia²⁸. Pavlínom ju zveril do opatery kráľ Ľudovít Veľ-

²² B. Fülöpp-Romhányi, *Die Pauliner*, s. 148.

²³ J. Sopko, *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*, Budmerice 1995, s. 97.

²⁴ DAP I, s. 91. KISBÁN, *A magyar pálosrend*, s. 122.

²⁵ L. Wojciechowski, *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacje – uposażenie – rozwój do około 1430 roku*, Studia Claromontana 11, 1991, s. 5–217.

²⁶ DAP I, s. 312. Mnohé názvy typu Remete súvisia práve s pôsobnosťou pavlínov (napr. Remete pri Záhrebe, Remete na Ukrajine a i.). M. Slivka, *K problematike eremitizmu na Slovensku*, [in:] *Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku*, ed. J. Šimončíč, Trnava 1994, s. 56 n.

²⁷ X. S. Čík, *Dejiny Mariatálu*, Marianka 1942.

²⁸ D. Buran (ed.), *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava 2003, s. 690.

ký, vďaka ktorému sa pavlíni v Marianke usadili²⁹. Na jednom z mierových rokovaní v Benátkach získal Ľudovít ostatky sv. Pavla pustovníka, ktoré dal preniesť do kláštora v Budíne (1381)³⁰. Relikviár hlavy sa zase dostal k veľkému zberateľovi relikvií cisárovi Karolovi IV., ktorý ho nechal vystaviť na Karlštejne³¹. Na svojho dobrodinca Ľudovíta pavlíni nezabúdali ani v nasledujúcich storočiach – v deň jeho smrti 11. septembra zaňho slúžili výročnú sv. omšu a do cirkevných hodínok včlenili modlitbu „pro Ludovico primo Hungariae Rege, parentibus eius, et liberis”³². Priateľský pomer medzi dvorom a pavlínmi pretrval aj za vlády kráľa Žigmunda Luxemburského, Ladislava Pohrobka a najmä veľkého priaznivca pavlínov Mateja Korvína. Kráľ Ladislav nadviazal na tradíciu svojich predchodcov na uhorskom tróne a pavlínom v Kláštore sv. Vavrince v Budíne poukázal soľ v hodnote tristo zlatých prostredníctvom komory v Szolnoku (1456)³³. Podobne kráľ Matej obdaril pavlínsky kláštor, „zriadený z úcty k Najsvätejšiemu Spasiteľovi pri Dunaji, v Baraňskej župe” výsadou, v zmysle ktorej kláštor každoročne obdrží zo segedínskej soľnej bane soľ v hodnote 150 zlatých, za čo sú rehoľníci povinní týždenne odslužiť štyri sv. omše k úcte Panny Márie (1464)³⁴. Kláštor v Remete blízko Záhrebu dal kráľ Matej zrenovovať, kláštoru v chorvátskom Čakovci venoval majetky a z „úcty voči pavlínskej reholi” oslobodil viaceré kláštory (Lepoglava, Garigh, Dobra Kuća, Dubica, Špišić Bukovica, Stresa, Remete, Kamensko, Čakovec) od povinnosti platiť akúkoľvek daň, či už jej platenie nariadil kráľ alebo slavónsky bán³⁵.

Z diela generálneho priora rádu Gregora Gyöngyösiho *Vitae fratrum...* (1520–1522) sa ďalej dozvedáme, že kráľ Matej pripisoval sv. Pavlovi pustovníkovi víťazstvo

²⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), Diplomatikai Levéltár (DL), 6601, 6848, 7056.

³⁰ Ostatky sv. Pavla Thébškeho sa dostali z Egypta do Byzancie (1169) a odtiaľ do Benátok (1240). Z. Bencze, *Das Kloster St. Lorenz bei Buda (Budaszentlőrinc) und andere ungarische Paulinerklöster. Archäologische Untersuchungen.* [in:] *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens (Berliner Historische Studien 32 = Ordensstudien XIV)*, ed. K. Elm, Berlin 2000, s. 159.

³¹ A. Podlaha, E. Šittler, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: Jeho dějiny a popis*, Praha 1903, s. 117, DAP II, s. 418.

³² Urbanus VIII., *Constitutiones religionis S. Pauli primi Eremitae, Romae 1725*, s. 36.

³³ MNL OL DL 15059.

³⁴ MNL OL DL 15951, 15954. G. Sarbak, *King Matthias and the Pauline Order*, [in:] *Matthias Corvinus, the King*, eds. P. Farbaký et alii, Budapest 2008, s. 405–407.

³⁵ MNL OL DL 15253. E. Mályusz, *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban*, Levéltári Közlemények 3 (1925), s. 182–183.

nad Sulejmanom Pašom, ako aj nad moldavským vojvodom Štefanom III. (1475)³⁶. Spolu so svojou matkou vstúpil aj do bratstva (confraternitas) pavlínov v budínskom kláštore (1472). Ako vyplýva zo slov prijímacej listiny, ako člen bratstva bol aj so svojou rodinou spoluúčastný „na duchovných dobrách plynúcich zo slúženia sv. omši, modlitieb, vigílií, pôstov (...) a na iných blahodarných činnostiach rehoľníkov, tak v živote ako aj po smrti“³⁷. V otcových stopách kráčať aj Ján Korvín, ktorý dal pavlínsky kláštor v Lepoglave opevniť na spôsob hradu a v prospech pavlínov sa zasadzoval i kráľ Ľudovít II. Jagelovský. Ten bol v Prahe osobne požiadať o relikviár hlavy sv. Pavla pustovníka, ktorému vzdal úctu na hrade Karlštejn (1522) a v nasledujúcom roku ho v slávnostnej procesii preniesli do pavlínskeho kláštora v Budíne³⁸. Budínsky kláštor sa vďaka tomu stal známym pútnickým miestom, čo dosvedčujú viaceré odpustkové listiny i záznamy členov rehole o početných zázrakoch a uzdraveniach. Generálny prior Valentín Hadnagy v diele Vita divi Pauli (tlačou vyšlo v Benátkach 1511 a radí sa k najstarším tlačeným knihám o zázrakoch v Európe), opisuje uzdravenia chromých, slepých, hluchých, nakažených morom a i., ktoré sa udiali na príhovor sv. Pavla pustovníka³⁹.

Donátori a mecenáši pavlínskej rehole obvykle v testamente vyjadrovali túžbu byť pochovaní v kláštornej kostole, pričom žiadali, aby rehoľníci slúžili sväte omše, odriekali modlitby a žalmy „za spásu ich duše a príbuzných“. Protonotár uhorského palatína Pavol z Kolár (Hontianska župa) si zvolil za pohrebne miesto pavlínsky Kláštor sv. Vavrinca v Budíne. Mníchom daroval kamennú kúriu so záhradou, vinohradom a 100 jutrami zeme v dedine, kde mal majetkový podiel (1403), v roku 1411 daroval kláštoru tretinu ďalšej dediny⁴⁰. Avšak cennejší ako tieto dary bol pre pavlínov sám magister Pavol, lebo ako vplyvná osoba blízka palatínovi poskytoval reholi významnú podporu a úspešne ich zastupoval v niektorých sporoch. Generálny prior rehole ho preto odmenil právom byť pochovaný pri Oltári sv. Kríža

³⁶ G. Tüskés, E. Knapp, *Volksfrömmigkeit in Ungarn. Beiträge zur vergleichenden Literatur – und Kulturgeschichte*. Dettelbach bei Würzburg 1996. s. 145.

³⁷ MNL OL DL 37646.

³⁸ MNL OL DL 23725; 25676: *caput sancti Pauli primi heremite*. Zo strachu pred Turkami ukryl Ján Zápoľský relikviár na Trenčianskom hrade, kde podľa niektorých údajov zhorel pri požiari (1527). Bencze, *Das Kloster*, s. 163.

³⁹ G. Sarbak, *Miracula Sancti Pauli Primi Heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511*, Debrecen 2003.

⁴⁰ Kláštor v Nagyvázsöny bol v roku 1483 založený temešvárskeho županom Pavlom z Kaniže, ktorý bol aj v kláštore pochovaný (1494). DAP III, 201–202. E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár* (ďalej ZsO) II/1 (1400–1406), Budapest 1956, č. 2442; ZsO III, č. 823.

v budínskom kláštore, kde sa mala každodenne konať svätá omša (výročná omša mala byť pritom slúžená slávnostne aj s vigíliou)⁴¹. V kláštore v Horných Lefantovciach mali okrem šľachticov z Lefantoviec rodové pohrebné miesto aj Forgáčovci z Gýmeša, ktorým vytvoril mramorový náhrobok v renesančnom štýle florentský sochár Ján (1515)⁴². Forgáčovci sa stali dôležitými patrónmi a mecenášmi kláštora: magister Ján Forgáč, ktorý mal nastúpiť do kráľovského vojska, sa z obavy o vlastnú budúcnosť dal pod ochranu pavlínov; familiár vojvodu Stibora zo Stiboríc, župan Peter Forgáč venoval kláštoru a základine Oltára sv. Trojice, pri ktorom mal vybrané pohrebné miesto, vinice a polovicu dediny Mankovce⁴³. Barón Martin Ders zo Szerdahely si dal v kláštore pavlínov v Szerdahely, založenom jeho predkami, vybudovať vlastnú pohrebnú Kaplnku sv. Martina, v ktorej si želal byť pochovaný. Generálny prior pavlínov prikázal roku 1412 priorovi a tamojším mníchom, aby za spásu duše Martina a jeho predkov slúžili večnú svätú omšu, s výnimkou posledných troch dní veľkonočného týždňa, keď sa podľa rímskeho rítu mohla slúžiť iba jedna omša⁴⁴.

Vďaka tomu, že sa zachovalo relatívne veľa pramenného materiálu k stredovekým dejinám pavlínov, je možné utvoriť si obraz o ich majetkovom postavení a hospodárskej činnosti⁴⁵. Zastavme sa pri kláštoroch, ktoré vznikli na území dnešného Slovenska (v druhej polovici 14. storočia, keď sa tu pavlíni usadzovali, existovalo na ostatnom území Uhorského kráľovstva vyše 60 pavlínskych kláštorov)⁴⁶. Pavlínske kláštory vlast-

⁴¹ D. Dvořáková, *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský*, Budmerice 2003, s. 308.

⁴² H. Ehrenberg, *Firenzei János Magyar – és Lengyelországi művei*, Archeológiai Értesítő 13, 1893, s. 250–255. MNL OL DL 20976.

⁴³ MNL OL DL 8192, 10358/1, 17740.

⁴⁴ D. Dvořáková, *Rytier a jeho kráľ*, s. 308.

⁴⁵ Listiny sú dostupné na databáze Arcanum: www.mnl.gov.hu; ďalej pozri *Inventarium Paulinorum conventuum chartarum regesta et bullarium continens „Liber viridis” dictus (1521–1522)*, Univerzitná knižnica v Budapešti, sg. Cod. Lat. 115; G. Sarbak, *A pálos Liber viridis*, [in:] *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, ed. L. N. Szelestei, Budapest 1989, s. 155–167. Hospodáreniu pavlínov sa venuje B. Fülöpp-Romhányi, *A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkori Magyarországon*, Budapest 2010; B. Fülöpp-Romhányi, *Die Wirtschaftstätigkeit der ungarischen Pauliner im Spätmittelalter (15.–16. Jahrhundert)*, [in:] *Die Pauliner. Geschichte – Geist – Kultur*, ed. G. Sarbak, Budapest 2010, s. 129–199.

⁴⁶ V literatúre sa medzi pavlínskymi kláštorami na Slovensku zvykne uvádzať aj kláštor v Beckove, založený vojvodom Stiborom zo Stiboríc ml. Ten vo svojej záveti (1431) vyjadril úmysel založiť v Beckove pavlínsky kláštor pre dvanásť rehoľníkov, na stavbu ktorého odkázal tristo zlatých. Nie je však isté, či sa mu tento zámer podarilo uskutočniť. Pozostali nemuseli mať dost

nili – vzhľadom na okolité prostredie – rôzne pozemkové majetky, ornú pôdu, lúky, pasienky, vinohrady, ovocné záhrady, mlyny, rybníky, lesy, ale aj šľachtické kúrie či domy. V celouhorskom meradle patril k najvýznamnejším Kláštor sv. Jána Krstiteľa v Horných Lefantovciach, založený členom kráľovskej družiny magistrom Michalom z Lefantoviec, ktorý týmto založením zrejme vykonal akt pokánia za spáchaný trestný čin. V zakladacích listinách z roku 1369 daroval Kostolu sv. Jána Krstiteľa a pavlínom sto jutár oráčin a lesa v bezprostrednom okolí kostola, ďalej polovicu svojho mlyna v Bádiaciach, vinicu v Horných Lefantovciach a zaviazal sa každoročne kláštoru odvádzať 120 meríc obilia⁴⁷. Táto prvá doložená zmienka o existencii Kostola sv. Jána Krstiteľa v Jánovej doline (Januswelge) svedčí o tom, že kostol bol starší ako kláštor, ktorý bol k nemu pristavaný. Pavlínsky kláštor v Lefantovciach vznikol pravdepodobne z eremitskej skupiny, ktorá pred jeho založením pôsobila v príľahlej Jánovej doline. Jej pomenovanie môže súvisieť s patrocíniom sv. Jána Krstiteľa, ktorému často zasväcovali svoje kláštory a kostoly najmä eremitské spoločenstvá. Práve Michalove základné fundácie (roku 1371 daroval kláštoru ešte ďalšie majetky), umožnili pavlínom konštituovať sa vo forme reholnej komunity, vzťahujúcej sa vďaka následným donáciám⁴⁸. Lefantovský kláštor postupne rozširoval svoju drážbu v Nitrianskej, Tekovskej a v 15. storočí i v Trenčianskej župe⁴⁹. Rytier Vavrínek z Baračky (Bardoňovo v Tekovskej župe) spísal dvakrát pred odchodom do boja proti Turkom závet (1395, 1397), v ktorom pavlínom odkázal dedinu Veľké Pole, mlyny v troch okolitých dedinách, niektoré svoje majetky a peniaze, aby si tu reholníci postavili fíliu lefantovského kláštora⁵⁰. Najbližší príbuzní mali dediť len pod podmienkou, že prispejú na stavbu kláštora – spolu sumou dvesto zlatých. Vavrínek pri druhej výprave v nikopolskej bitke naozaj padol, ale s výstavbou kláštora sa nezačalo hneď po jeho smrti. Možno bola príčinou aj pasáž v testamente, že pavlíni majú dostať peniaze a majetky aj v prípade, keby kláštor z nejakého dôvodu postaviť nemohli⁵¹. Možno sa domnievať, že po získaní dediny Mankovce, kde pavlíni

financií, síl a možno ani snahy to zrealizovať. Neskôr pôsobil v Beckove kláštor augustiniánov. D. Dvořáková, *Rytier a jeho král*, s. 305.

⁴⁷ M. Hlavačková, *Paulínsky kláštor v Horných Lefantovciach (1369–1526)*, [in:] *Dejiny a kultúra reholných komunit na Slovensku*, ed. J. Šimončíč, Trnava 1994, s. 176.

⁴⁸ Tamže, s. 178. MNL OL DL 5803, 5805, 5436, 6486, 72544, 72545, 72622. Roku 1371 Michal daroval pavlínom v Lefantovciach oráčiny v Leustachovej Vsi, v Bojníkovej Vsi, pri dolnolefantovskej lúke a Medznú lúku: MNL OL DL 6176.

⁴⁹ MOL DL 19709, 19749, 19626, 20490, 20491, 21040

⁵⁰ D. Dvořáková, *Rytier a jeho král*, s. 305. MNL OL DL 8074, 8290.

⁵¹ Tamže, s. 306. Roku 1402 protestovali Vavríncovi príbuzní, že pavlíni kláštor nevybudova-

spravovali tamojší kostol, tu mali aj svoje stále sídlo – tzv. grangiu. Týmto sídlom bola zrejme prístavba na južnej strane kostola, zistená pri archeologickom výskume, ktorá neslúžila sakrálnym účelom⁵².

V porovnaní s ostatnými uhorskými pavlínskymi klášťormi, mal lefantovský prvenstvo vo vlastníctve mlynov⁵³. Zvyčajne ich klášťory dávali do prenájmu, aby si zaistili pravidelný finančný príjem, na druhej strane však práve vlastníctvo mlynov viedlo k právnym sporom s okolitými vlastníkmi. K častým testamentárnym odkazom patrili tiež vinohrady, keďže niektoré klášťory mali okrem liturgického využitia vína aj výčapné právo⁵⁴. S finančnou hotovosťou sa v testamentoch stretávame zriedkavejšie, niekedy je obnos podmienený konkrétnou vecou, ktorú si pavlíni mali zaobstaráť (liturgické náčinie alebo rehoľný odev). Zaujímavý dar venoval lefantovským pavlínom mešťan Tomáš Mlynár z Nitry. Priorovi odovzdal balík s prosbou, aby ho otvorili až po jeho smrti. Obsah balíka, ktorý v roku 1429 prior Pavol otvoril pred Nitrianskou kapitulou ako hodnoverným miestom, tvorilo 51 menších a šesť väčších širokých zlatých gombíkov, malý strieborný kríž na striebornej retiazke, 12 pozlátených strieborných gombíkov vo forme zvončeka, 26 spôn, dva náhrdelníky, štyri prstene, 20 pozlátených strieborných gombíkov, jeden strieborný pás a jedna stará strieborná minca⁵⁵. Tieto vzácne predmety sa zrejme stali súčasťou klášťorného pokladu, preneseného lefantovskými rehoľníkmi do Marianky, kde hľadali útočisko v časoch tureckej expanzie.

Stálymi podporovateľmi klášťora v Marianke, založeného Ľudovítom Veľkým, boli najmä grófi zo Sv. Jura a Pezinka, ktorí sa výrazne podieľali na stavbe i zariadení kostola a klášťora. „*Za stále poskytovanie pomoci klášťoru pavlínov v Marianke*” sa generálny prior Peter zaviazal (1470), že za grófa Žigmunda odslúžia okrem pravidelnej sobotňajšej modlitby za dobrodinco aj sväte omše na počesť Nanebovzatia Panny Márie pri Oltári sv. Kataríny⁵⁶. Svätojurský gróf Krištof odkázal pavlínom vo svojom testa-

li a odkázaný majetok chcu predáť šľachticom z Bošian. Ešte dvadsať rokov po smrti Vavrinca (1416) sa o Veľké Pole viedol spor, majetok sa vtedy nachádzal v rukách vdovy po Tomášovi z Oponíc, ktorej ho rehoľníci prenajali za ročný census.

⁵² A. Habovštiak, *Zaniknuté stredoveké stavby v Mankovciach*, Vlastivedný časopis 23, 1974, s. 42–44.

⁵³ DAP I, s. 99. MNL OL DL 6257, 6341, 12454, 16125.

⁵⁴ MNL OL DL 24749. Lefantovský klášťor mal vinohrady v Horných a Dolných Lefantovciach, Žiranoch, Dolných Štitároch, vo Vinodole a i. M. Hlavačková, *Paulínsky*, s. 178.

⁵⁵ MNL OL DL 12045.

⁵⁶ MNL OL DL 16869.

mente financie na každoročné zabezpečenie oleja do lampy pred sviatosťou v kostole v Marianke (kde našiel aj miesto svojho posledného odpočinku, 1510)⁵⁷ a nedostavaneému pavlínskemu kláštoru *Aybocz* v Mošonskej župe, ktorý založili svätajurskí grófi Ján a Žigmund, venoval sedemsto zlatých s liturgickým náčiním a klenotmi v hodnote 2000 zlatých⁵⁸. Gróf Juraj daroval pavlínom z Marianky kúriu v Záhorskej Bystrici⁵⁹ a pozemkovým majetkom prispela aj vdova po svätajurskom grófovi Petrovi, Žofia z Waldsteinu, aby pavlíni orodovali za spásu a odpustenie jej i manželových hriechov (1518)⁶⁰. Dvaja kňazi z vzdialeného Gyöngyösu darovali kláštoru v Marianke dom s vínnou pivnicou a vinohradom – je možné, že dom zohrával svoju úlohu aj pri spomínanom výčape vína⁶¹. Svoju veľkorysosť voči pavlínom viackrát prejavil tiež kráľ Ľudovít II. Jagelovský, keď nariadil, aby sa im z bratislavských tridsiatkov každoročne odvádzalo dvadsať zlatých na rehoľné rúcha, venoval im majetky vo Vydranoch v Bratislavskej župe a povolil postaviť v *Mayorhoff*-e mlyn, oslobodený od akýchkoľvek daní (1520)⁶². Počas celého stredoveku udržiavali mariatálski pavlíni nadštandardné vzťahy aj s obyvateľmi Bratislavy⁶³. V listinách, knihe testamentov a v komorských účtoch, uložených v *Archíve mesta Bratislavy*, nachádzame početné svedectvá o tom, ako pavlínom za slúženie svätých omší mešťania zverovali hnutelné i nehnuteľné majetky, finančnú hotovosť, liturgické náčinie alebo víno. Predstavenstvo mesta si rehoľníkov viackrát uctilo pohostením z dunajských rýb⁶⁴. Pavlíni boli prítomní v živote mesta aj vďaka tomu, že tu vlastnili kamenný dom v Dlhej ulici (*platea longa*). Polovicu tohto

⁵⁷ M. Wertner, *Die Grafen von St. Georgen und Bösing, Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft Adler in Wien* 1, 1891, s. 78.

⁵⁸ Ustanovenia testamentu sa realizovali po smrti Krištofa, roku 1520: MNL OL DL 23487.

⁵⁹ DAP I, s. 280.

⁶⁰ MNL OL DL 24370.

⁶¹ B. Fülöpp-Romhányi, *Die Wirtschaftstätigkeit*, s. 155.

⁶² DAP I, s. 280. Vydrany kráľ získal po zosnulom Vavrincovi, synovi Jána Ferenca z Vydrian, ktorý zomrel bez potomkov.

⁶³ Bratislavský vicežupan magister Peter daroval pavlínom lúku, bratislavskí mäsiari sa im zaviazali odvádzat' každoročný poplatok z troch jatiek, ďalší bratislavský mešťan im umožnil výhodnú kúpu pšenice z Reyzerovho mlyna pri rieke Stupave. MNL OL DL 25842, 18656, 6848; Archív mesta Bratislavy (AMB), Listiny 2746.

⁶⁴ AMB, Komorské knihy účtov (KK) 29 (1461), fol. 189; KK 42 (1481), fol. 140, KK 43 (1482), fol. 88, KK 47 (1488), fol. 62. AMB, Protokol testamentov, sgn. 4 n 1, fol. 212v (1488), 218v (1488), 134rv (1467), 139v–140r (1467), 198v (1482), 341v (1511), 397v (1520), atď. Edíciu Protokolu testamentov publikovali J. Majorossy, K. Szende, *Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427)–1529*. T. 1: 1410–1487, Wien–Köln–Weimar, Böhlau 2010.

domu aj s Kaplnkou sv. Jána Krstiteľa (ktorá bola príslušenstvom domu) im predala Helena z Rozhanoviec, vdova po grófovi Imrichovi z Pezinka a sv. Jura so synom Šimonom za 60 zlatých (1471), druhú polovicu domu daroval pavlínom Ladislav, syn Sebastiána z Rozhanoviec⁶⁵. Pavlíni tu rozvíjali pastoračnú činnosť až do roku 1537, keď dom zničil požiar⁶⁶.

Krátko pred rokom 1371 pozvala pavlínov na svoje gombasecké panstvo v Gemerskej župe aj významná šľachtická rodina zo Štítnika. Magister Ladislav s príbuznými im v uvedenom roku daroval dedičný kus zeme v dedine Gombasek na novú výstavbu Kláštora Panny Márie, čím získala rodina zo Štítnika patronát nad kláštrom⁶⁷. V priebehu svojej existencie získal gombasecký kláštor donáciami, kúpou či výmenou početné majetky, a to nielen v Gemerskej župe (v obci Slavec, Licince), ale užívali výnosy z majetkových podielov v Abovskej župe (Onga), v Turňanskej (Silická Brezová, Domoloháza, Teresztenye, Tornakápolna) a Boršodskej župe (dnešná maďarská dedina Kurityán, zaniknutá dedina Felső Kemej)⁶⁸. Tieto majetky zriedka predstavovala celá dedina, väčšinou to bola len jej časť, alebo dom či kúrie, pozemky v chotári, lúky, mlyny a rozsiahle vinohrady (koncentrované najmä v lokalite Sajószentpéter)⁶⁹. Hoci dosiaľ neexistuje ani jeden pôvodný písomný prameň vypovedajúci o tom, že jednou z filiálok Gombaseku mohol byť aj kláštor v blízkej Jelšave, staršia i novšia literatúra o Jelšave túto skutočnosť pri opise jej dejín vždy zaznamenáva⁷⁰. To, že ide o spornú otázku, naznačuje aj nejednotnosť v týchto prácach, a to nielen v datovaní existencie tejto filiálky, ktorá je často kladená už do 13. storočia, ale dokonca aj v určení rehole, ktorej patrila. Podľa historičky Moniky Skalskej mohlo ísť skôr o menšiu eremitskú skupinu, ktorej vyhovovalo prírodné prostredie v okolí Jelšavy a ktorá sa hlásila ku kláštoru v Gombaseku⁷¹.

Napokon aj dva kláštory, postavené na sklonku stredoveku na dnešnom území Slovenska – v Trebišove a Veľkých Lovciach, vznikli zásluhou šľachtických fundácií.

⁶⁵ MNL OL DL 17132, 17241, 17367, 17438, 17448.

⁶⁶ Kisbán, *A magyar pálosrend*, s. 234.

⁶⁷ MNL OL DL 5934. M. Skalská, *Paulíni a ich pôsobenie v Gemeri*, *Studia Historica Tyrnaviensia* 8, 2009, s. 108.

⁶⁸ M. Skalská, *Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku*, Martin 2009, s. 190–196. M. Skalská, *Pavlínsky kláštor v Gombaseku (1371–1566)*, *Studia Historica Tyrnaviensia*, 14–15, 2012, s. 160–185.

⁶⁹ B. Fülöpp-Romhányi, *Die Wirtschaftstätigkeit*, s. 149.

⁷⁰ M. Skalská, *Paulíni*, s. 109.

⁷¹ Tamže, s. 112. DAP I, s. 160–161.

Dvojpodlažný pavlínsky renesančný kláštor v Trebišove dal „*in honore Beatae Mariae Virginis*” postaviť roku 1502 palatín Imrich z Perína, ktorý požiadal, aby sem na jeho náklady generálny predstavený vyslal dvanásť rehoľníkov, ktorí budú spievať žalmy (1504)⁷². Palatín Imrich venoval pavlínom dedinu Olaszi, vodný mlyn na Bodrogu, alodiálny dom v blízkosti kostola aj s ornou pôdou, voz so štyrmi koňmi, osem volov s pluhom a do zálohy za tristo zlatých dedinu Vojčice (1514)⁷³. Neskôr získali rehoľníci dediny Sára a Zsadány juhozápadne od Sárospataku, a vďaka testamentárnym odkazom sa stali majiteľmi šľachtickej kúrie (Vis v Sabolčskej župe), viníc a lúk v širšom okolí⁷⁴. V roku 1519 zomrel mecenáš tohto kláštora Imrich z Perína, čo poznamenalo jeho ďalšie osudy. Imrichov syn Peter si osvojil protestantské názory lutherskej reformácie a pavlínov roku 1530 vyhnal, zabral dedinu Vojčice a kláštorné záhrady i polia pripojil k trebišovskému hradnému panstvu. Jeho syn Gabriel dal kláštor zbúrať, skonfiškoval majetkové vlastníctvo pavlínov na území južného Zemplína a kláštorný kostol odovzdal do užívania novej reformovanej cirkvi⁷⁵.

V časti obce Veľké Lovce – v Mariánskej Čeladi (*Chalaad*) sa v súčasnosti nachádzajú už len zrúcaniny niekdajšieho majestátneho pavlínskeho kláštora a Kostola Panny Márie. V roku 1509 a 1512 venovali šľachtici František z Chraste nad Hornádom a Žigmund z Levíc kláštoru pavlínov v Čeladi, ktorý založili pre spásu svojej duše a predkov, majer Čelaď, majetky Mikulu a Belek (súčasť Podhájskej) s ornou pôdou, lesmi, vinicami, rybníkmi a mlynmi⁷⁶. Od Alžbety, vdovy po Štefanovi Šomodim z Ine, získal kláštor dom v Ini a lúku v chotári Veľká Beša⁷⁷. Ďalší dom vo vlastníctve pavlínov stál pri Kostole sv. Kríža v dedine Mýtne Ludany, ktorý im spolu s dvoma vinicami daroval roku 1524 ludanský farár Žigmund.⁷⁸ Ani kráľ Ľudovít II. nezabúdal na tunajších pavlínov a venoval im všetky kráľovské príjmy z obce Veľké Lovce (1525)⁷⁹. Pôsobenie pavlínov v tejto oblasti však násilne ukončili turecké

⁷² MNL OL DL 21003, 21314, 21449.

⁷³ DAP III, s. 3.

⁷⁴ J. Žadanský, *Trebišov*. Trebišov 1994, s. 8. DAP III, s. 2n.

⁷⁵ Kisbán, *A magyar pálosrend*, s. 216.

⁷⁶ MNL OL DL 21958 (27. 9. 1509); 22305 (23. 5. 1512); štatúcia 22964. Spomínani šľachtici sa snažili na pavlínov previesť aj majetok vo Veľkom Huli, proti čomu protestovali dcéry Petra z Veľkého Hulu (1510), MNL OL DL 24631.

⁷⁷ DAP II, s. 33.

⁷⁸ MNL OL DL 23992.

⁷⁹ DAP I, s. 33.

vpády a po bitke pri Moháči roku 1526 sa rehoľníci utiahli do kláštora v Horných Lefantovciach.

Na základe početných donácií kláštorom by sa mohlo zdať, že pavlíni boli vlastníkmí široko rozptýlených majetkov, z ktorých profitovali. Ale vlastníctvo získaného nehnuteľného majetku bolo často dočasné a v niektorých prípadoch sa obmedzilo len na štatúciu a vovedenie rehoľníkov do držby. Správa vzdialených majetkov, ktoré boli ohrozované neustálymi spormi so susediacimi šľachticmi, si vyžadovala zvýšenie, pre mníšsky stav až neúnosnú pozornosť a osobitnú starostlivosť, spojenú s finančným zabezpečením správcov⁸⁰. Časť kláštorných príjmov tak kvôli častým uzurpáciám majetku okolitou šľachtou plynula na súdne spory.

Na začiatku 15. storočia podporovali pápeži zodpovedajúcimi privilégiami aktívnejšie zapojenie sa pavlínov v pastorácii a kazateľstve. Pápež Martin V. (1418) im nariadil, aby do kostolov na osamelých vzdialených miestach posielali ordinárom vybraných vhodných kazateľov⁸¹. Pavlíni začali čoraz častejšie pôsobiť aj v mestách či mestečkách, kde kázali a pochovávali zosnulých. Táto prax sa nepozdávala miestnym farárom, ktorí prichádzali o zisk z pohrebov, a preto im vo svojich kostoloch bránili vysluhovať sviatosti. Konflikt sa napokon tak rozvinul, že ho musel riešiť pápežský legát v Uhorsku. Pod hrozbou exkomunikácie prikázal všetkým cirkevným hodnostárom a miestnym kapitulám, aby umožnili privolaným pavlínom vo svojich kostoloch vykonávanie pohrebných obradov a aby milodar, ktorý za to dostanú, mohli použiť pre vlastné potreby bez toho, aby čokoľvek platili farárom⁸².

Okrem pastoračnej činnosti začali pavlíni prejavovať aktivitu aj v umeleckej či literárnej oblasti, čo na sklonku stredoveku súviselo najmä s ich protireformačnými a misijnými snahami. Základ knižnej kultúry pavlínov tvorili spočiatku liturgické knihy (so zdôraznením sviatkov rehole – 10. 1. Pavol pustovník a 14. 11., kedy preniesli relikvie sv. Pavla pustovníka z Benátok do Budína). Od 2. polovice 14. storočia začali opisovať knihy vo vlastných skriptóriách, čo zdôvodňovali aj tým, že starostlivosť o dobré a povznášajúce knihy sa radí k mníšskym cnostiam. Na správnosť prepisovaného textu dbal rektor (*rector chori*), nákup a predaj kníh bol povolený len so súhlasom definitora. Každý kláštor musel mať exemplár rehoľných pravidiel

⁸⁰ Pozri napr. S. Pisk, *Violence against the Paulines in Late Medieval Slavonia*, [in:] *Ecclesia et Violentia Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages*, eds. R. Koteci, J. Maciejewski, Cambridge 2014, s. 41–53.

⁸¹ G. Sarbak, *A pálos praedicator ordinis: ubi, quid et cui*, [in:] *Oratoris officium. Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére*, ed. B. Déri, Budapest 2008, s. 177–181.

⁸² D. Dvořáková, *Rytier a jeho král'*, s. 307.

a k tomu ich výklad. Generálny prior G. Gyöngyösi sa okrem sprístupnenia dejín rehole venoval aj problematike kláštornej správy – jeho *Directorium* možno považovať za príručku pre rádových predstavených, obsahujúcu praktické pokyny k vedeniu rehoľníkov; spis *Epitoma* sa zasa zaoberá cnosťami a pochybeniami rehoľníkov. Vzdelávanie novicov slúžili diela *Expositio regulae*, *Exhortatorium eremitarum s. Pauli* a pod., ktoré v druhej polovici 15. storočia zostavil alebo prepísal generálny prior Tomáš zo Szombathely⁸³. Jeho veľkú úctu voči knihám zaznamenal aj G. Gyöngyösi, ktorý opísal, ako bibliofil Tomáš požadoval prikrývať hodnotné liturgické knihy v sakristii plachtami, aby boli chránené pred prachom, „ved’ boli kúpené za drahé peniaze”⁸⁴. Spočiatku si mohli pavlíni bohato zdobené liturgické knihy objednávať, neskôr už sami vyhotovovali rukopisy na objednávku zvonka. Pécsky biskup Žigmund Ernuszť si chcel v roku 1502 na základe pápežského privilégia „vypožičať na niekoľko rokov” skriptora pavlínov Gregora zo Segedína, aby na jeho dvore prepisoval vzácne rukopisy, lebo ako tvrdil, „v Pécskej diecéze ich je veľký nedostatok”⁸⁵. Magister slobodných umení Anton z Taty, kazateľ v budínskom kláštore, zostavil pre rehoľu *Breviár* (1454) – fragment z jeho tlačenej verzie sa dostal v 16. storočí do kláštora v Lepoglave, dnes je uložený v Budapeštianskej univerzitnej knižnici; okrem toho spísal aj *Reč o sv. Ladislavovi* (1471). Ako prvý z radu budínskych pavlínov nechal v Bazileji vytlačiť liturgické knihy (breviár medzi rokmi 1486–1491 a misál 1490)⁸⁶. Na prelome 15. a 16. storočia pôsobil v budínskom kláštore výnimočný kazateľ, básnik (autor diel *Reči k úcte sv. Pavla pustovníka*, *Život sv. Pavla pustovníka*, *O utrpení Krista* a i.) Albert z Čanádu (Csanád), ktorý sa stal priorom pavlínov v Lefantovciach⁸⁷. V 15. storočí ovplyvnili pavlínsku spiritualitu myšlienky náboženského hnutia, známeho ako „devotio moderna”. Náplňou tohto hnutia boli osobná modlitba, askéza, mariánsky kult, charitatívna činnosť, alebo povedané slovami predstaviteľov devotio moderna „každodenné nasledovanie Krista”. Vplyvy devotio moderna do konventov pavlínov prenikali postupne už od čias generálneho predstaveného Brictia (približne od roku 1444), pretože sa v *Directoriu* odporúča čítať okrem diel sv. Bernarda, Anzelma

⁸³ J. Sopko, *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a Rumunsku* II. Martin 1982, č. 285. Z knižnice pavlínov v Marianke sa zachovalo *Exhortatorium* Tomáša zo Szombathely, ako aj kódex s Regulami sv. Augustína.

⁸⁴ G. Gyöngyösi, *Vitae*, s. 128–129.

⁸⁵ Sarbak, *Das Buch*, s. 52.

⁸⁶ Tamže, s. 48.

⁸⁷ Š. Kniezsa, *Stredoveké české listiny*. Budapest 1952, s. 76–78, č. 46.

a Augustína aj *Nasledovanie Krista* od Tomáša Kempenského⁸⁸. V 15. storočí a na začiatku nasledujúceho storočia silneli ideové spory medzi obhajcami a odporcami náuky o nepoškvrnenom počatí Panny Márie. Horlivými zástancami toho, že Boh uchránil dušu Panny Márie od prvého okamihu jej existencie od poškvrny dedičnej viny, boli najmä františkáni, ale i pavlíni a kartuziáni. V kláštore v Marianke odpísal pavlín Ján z Bratislavy väčšiu časť zbierky kázni na nedele a sviatky cirkevného roku (medzi rokmi 1465–1488), pričom kázne o Panne Márii sú obhajobou učenia o jej nepoškvrnenom počatí⁸⁹.

Liturgia pavlínov vychádzala z ostrihomského rítu, ktorý bol v Uhorsku najvýznamnejší a najrozšírenejší, ale ovplyvnená bola tiež liturgiou augustiniánov-kanonikov, keďže pavlíni dodržiavali augustiniánsku regulu⁹⁰. Hudobná historička Eva Veselovská nedávno identifikovala fragmenty zo vzácneho pavlínskeho Graduálu z obdobia 1420–1450⁹¹. Ich neodškriepiteľnú príslušnosť k pavlínom dokladá tzv. ostrihomská notácia, ktorá sa v žiadnej inej ako v pavlínskej písárskej dielni po roku 1400 neobjavuje v jej pôvodnej, archaickej podobe. Na zlomku, ktorý sa v súčasnosti nachádza v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, sa zachovala časť omšových spevov na sviatky Panny Márie: úvodný omšový spev (introitus) *Salve sancta parens*, alelujový verš *Post partum virgo inviolata* a dva komúniové spevy *Ave regina caelorum* a *Beata viscera Mariae virginis*⁹². Keďže z územia stredovekého Uhorska

⁸⁸ Pavlíni v Horných Lefantovciach vlastnili *Catholicon* od Jána Balbiho z Janova, *Kázne pre pustovníkov* pripisované Pseudo-Augustínovi, viaceré diela od sv. Augustína, *Confessionale* od Konráda z Ebrachu, *O stvorení sveta* od Pseudo-Kolumbána, *Zbierku kázni* od Pavla zo Zatora, *Komentár k Sentenciám Petra Lombardského* od Humberta de Prulliaci. Náklonnosť k ideám novej zbožnosti prezrádzajú texty od Mikuláša Kempfa, Tomáša Kempenského, Jána Gersona a poľského reformného kazateľa Matúša z Krakova. V súčasnosti sa uvedené rukopisy nachádzajú v Univerzitetnej knižnici v Budapešti. J. Sopko, *Stredoveké latinské kódexy*, č. 251, 261, 262, 264.

⁸⁹ Univerzitná knižnica v Budapešti, cod. Lat. SAEC XVI, No. 78: na prídošti je nápis: „*Hunc libellum scripsit Fr. Iohannes de Posonio in Valle Virginis gloriosae prope eandem civitatem et aliquas collecturas addidit, que sunt scripta per fratrem Nicolaum praedicatorum deuthimore anno domini 1488*” J. Sopko, *Stredoveké latinské kódexy*, č. 269.

⁹⁰ J. Török, *Die Paulinerliturgie in Ungarn*, [in:], *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens (Berliner Historische Studien 32 = Ordensstudien XIV)*, ed. K. Elm, Berlin 2000, s. 126n.

⁹¹ Fragmenty sa zachovali v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, v Štátnom archíve v Banskej Bystrici – pobočka Kremnica a v Slovenskej národnej knižnici v Martine. E. Veselovská, R. Adamko, J. Bednáriková, *Stredoveké pramene cirkevnej hudby na Slovensku*, Bratislava 2017, s. 206, 212–214.

⁹² E. Veselovská, *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi – Archivum nationale Slovacum*, III. Bratislava 2014, s. 42n.

sa nezachoval žiaden kompletný pavlínsky rukopis s omšovými alebo oficiovými spevmi, je tento fragment z Graduálu najstarším príkladom týchto spevov spomedzi všetkých zachovaných pavlínskych rukopisných pamiatok a zároveň svedectvom pavlínskej úcty k Panne Márii.

Ako skoro všetky rády, prežili aj pavlíni pokles v počte zakladaní nových kláštorov, a to od druhej tretiny 15. storočia. Mohlo to súvisieť aj s tým, že predstavení neodporúčali svojim spolubratom vyššie univerzitné štúdiá. Táto situácia sa zmenila na začiatku 16. storočia, keď bol zvolený za generálneho priora G. Gyöngyosi. Druhé, kratšie obdobie rozkvetu, zaznamenala pavlínska rehoľa v posledných rokoch 15. storočia. Medzi rokmi 1475–1500 bolo založených jedenásť kláštorov, z toho šesť kráľom⁹³. Porážka uhorských vojsk pri Moháči (1526) priniesla reholi veľké škody. Turci spustošili a vypálili početné pavlínske kláštory, v Kláštore sv. Vavrinca v Budíne zhorela hodnotná knižnica. Po roku 1526 sa pôvodný stav už neobnovil a po zrušení rehole prešla hodnosť generálneho predstaveného na vizitátora poľskej provincie, ktorý sídlil v poľskom pútnickom mieste v Čenstochovej (Częstochowa). Turecké pustošenie však nebolo jedinou príčinou zániku kláštorov v tomto čase. Rýchlo sa šíriace myšlienky reformácie našli odozvu aj u významných uhorských šľachticov, ktorí síce boli potomkami zakladateľov kláštorov, prestúpili však na protestantizmus a privlastnili si cirkevné majetky na svojom území. Podobne ako františkáni, prežili pavlíni turecké časy aj reformáciu, ale počet ich kláštorov sa radikálne zmenšil: krátko pred rokom 1526 mali takmer sedemdesiat kláštorov, v polovici 16. storočia približne dvadsať a v čase jozefínskej reformy (1786) bola rehoľa v Uhorsku zrušená⁹⁴.

Nadeslany: 8 VII 2017

Nadeslany po poprawkach recenzyjnych: 11 X 2017

Zaakceptowany: 13 X 2017

PhDr. MIRIAM HLAVAČKOVÁ, PhD.

Historický ústav SAV

Klemensova 19

814 99 Bratislava

histmira@savba.sk

⁹³ B. Fülöpp-Romhányi, *A lelkiek a földiek*, s. 153–154.

⁹⁴ Predložená štúdiá vznikla v rámci projektov VEGA č. 2/0110/17 a APVV-0051-12.

***Solus cum Deo solo.* Pauline Fathers in Medieval Hungary**

The Order of Saint Paul the First Hermit (*Ordo Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae*) was following the spiritual lifestyle of the „first hermit”, Saint Paul of Thebes († 342). The formation of this order started in the first half of the 13th century, when hermits started to live in hermitages in the Patach Mountains in the Diocese of Pécs and in the Pilis Mountains in the south-east of Esztergom, following the example of the Old-Christian hermits in the deserts of Egypt. Blessed Eusebius of Esztergom († 1270) united the hermits who were scattered in caves and around 1250 they built the Holy Cross Monastery close to what is today Kesztlőc-Klastrompuszta. Approvals granted by a legate of the Pope, Cardinal Gentilis of Montefiore, were an important step in the process of the formation of this new Order of Pauline Fathers, allowing them to follow the rule of Saint Augustine and create their own constitution. The centre of this monastic society and the seat of the General Priory was the monastery connected to the St. Lawrence Church in Buda. The contemplative nature of the order was clearly implied by their motto *Solus cum Deo solo*, and the religious practices of the monks included meditation near the relics of saints, the recitation of numerous prayers for the dead and the intensive worship of Mary. The order thrived in the 14th century: while 22 Pauline monasteries were built during the 40 year reign of Louis the Great (1342–1382), 16 monasteries were founded in 70 years plus that followed (1382–1458). The defeat of Hungarian troops at Mohács (1526) did great damage to the order. However, Turkish ravages were not the only cause of the dissolution of the monasteries at that time. The rapidly-spreading ideas of reformation also drew the attention of important Hungarian noblemen; even though they were the descendants of the founders of the monasteries, they converted to Protestantism and appropriated the possessions of the church in their territories.

Translated by: Patrik Kunec